

वर्तमान काळात अनुवाद आणि भाषांतराचे महत्त्व

प्रा. डॉ. अरविंद युगंधर

मराठी विभाग प्रमुख

व्ही. एम. व्ही. कॉलेज,

वर्धमान नगर नागपूर - 440008

E-mail : acyugandhar@gmail.com

सारांश :

21 वे शतक हे ज्ञान विज्ञानाचे आणि तंत्रज्ञानाचे शतक असून विसाव्या शतकणे ज्ञानविज्ञानाच्या प्रगतीला दिशा देण्याचे निश्चितच कार्य केलेले आहे. वेगाने प्रसरण पावणाऱ्या माहिती आणि तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात आज झालेली प्रगती निश्चितच थक्क करणारी आहे. या आधुनिक आणि विकसनशील काळात निरनिराळ्या क्षेत्रांमध्ये व्यवसायाच्या आणि रोजगारांच्या संध्या उपलब्ध आहेत. आजच्या काळात अशी कोणतीही शाखा नाही की ज्या शाखेमध्ये विद्यार्थ्यांना रोजगारांच्या संधी उपलब्ध नाहीत. मराठी भाषेच्या विद्यार्थ्यांना मुद्रित प्रसार माध्यमे , ग्रंथ प्रकाशन , आकाशवाणी , वृत्त संकलन, संपादन , वृत्त निवेदन, संचालन , दूरदर्शन इत्यादी अनेक क्षेत्रात विविध संधी असताना वरील क्षेत्रात योग्य उमेदवार नसण्याची नेहमीच संबंधित क्षेत्रातील तज्ञ मंडळी कडून तक्रार केली जाते. मराठी भाषेच्या विद्यार्थ्यांनी थोडे अधिक परिश्रम घेतल्यास मराठी भाषेच्या विविध क्षेत्रांमध्ये रोजगारांच्या संध्या उपलब्ध होऊ शकतात. याच अनुषंगाने भाषांतर आणि अनुवाद क्षेत्र यासंदर्भात सदर पेपर मध्ये चर्चा करण्याचे योजले आहे.

प्रास्ताविक :

भारतीय समाज हा सांस्कृतिकदृष्ट्या विविधतेने नटलेला देश असून भाषेच्या संदर्भात सुद्धा मोठ्या प्रमाणामध्ये विविधता आढळते. प्रत्येक भाषेमध्ये वेगवेगळ्या परंपरा आणि ज्ञान भंडार स्वतंत्रपणे पहावयास मिळते . प्रत्येक राज्यांमध्ये त्या त्या राज्याची मातृभाषा स्वतंत्र असून त्या राज्यातील मातृभाषेला प्रथम महत्त्व दिले जाते . आज जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये सातत्याने मानवा मानवांचा परस्परांशी संपर्क वाढतो आहे . अशावेळी भाषांतर , अनुवाद या बाबींना विशेष महत्त्व प्राप्त होत आहे. अनेक क्षेत्रांमध्ये भाषांतर करायची अनुवादकांची सातत्याने मदत घ्यावी लागते आहे. त्यामुळे या क्षेत्रांमध्ये रोजगारांच्या अनेक संधी उपलब्ध होत आहेत.

भाषांतर आणि अनुवादाचे स्वरूप :

भाषांतर आणि अनुवाद हे दोन्ही शब्द समानार्थी वाटत असले तरी त्या दोन्ही शब्दांमध्ये सूक्ष्म भेद आहे. भाषांतर या शब्दाचा अर्थ दुसरी भाषा तर अनुवाद या शब्दाचा अर्थ एखादी भाषा बोलल्यानंतर त्या बोलणाऱ्या व्यक्तीची पुनरावृत्ती करणे असा होतो. यासंदर्भात डॉ. कल्याण काळे असे म्हणतात , “अनुवाद ही व्यापक संज्ञा आहे . भाषांतर हा देखील अनुवादच असल्याने त्यातही सारांश विस्तार स्पष्टीकरण गद्यरूपांतर , पद्यरूपांतर इत्यादी प्रकार संभवतात , परंतु एक भाषिक अनुवादामध्ये सहसा न आढळणारा एक प्रकार भिन्न भाषिक अनुवादामध्ये आढळतो तो म्हणजे एका भाषेतील संहितेचा अर्थ शब्दशः दुसऱ्या भाषेमध्ये उतरवून प्रतिसंहिता तयार करणे हा होय . याच प्रकाराला रूढ अर्थाने भाषांतर असे म्हणण्याचा प्रघात आहे” १ भाषांतर ही एक जटिल आणि गुंतागुंतीची प्रक्रिया असल्यामुळे भाषांतर करताना कोणते घटक महत्वाचे मानावयाची याविषयी अभ्यासकांमध्ये एकमत आढळताना दिसत नाही.

भाषांतराची व्याख्या :

“ भाषांतर म्हणजे एका भाषेतील मजकूर दुसऱ्या भाषेत त्याच्या शैली वैशिष्ट्यांसह उतरविण्याची कला होय ”२ मूळ संहितेच्या वाचनाने मिळणारे ज्ञान आणि अनुभव दुसरी भाषा बोलणाऱ्याला त्याच्या भाषेत उपलब्ध करून देण्याचा प्रयत्न म्हणजे भाषांतर होय. भाषांतर विद्या केवळ आनंदच देत नाही तर अन्य भाषेत संस्कृतीचा समाजाचा परिचय करून देत आपली दृष्टी विशाल आणि उदात्त बनविते. डॉ. भालचंद्र नेमाडे यांच्या मते “भाषांतर ही एक संहितेचे एक भाषिक सांस्कृतिक आवरणातून दुसऱ्या भाषिक सांस्कृतिक आवरणात स्थलांतरण करणारी द्वैभाषिक प्रक्रिया आहे “३. डॉक्टर भालचंद्र नेमाडे यांच्या व्याख्येवरून असे लक्षात येते की, ही प्रक्रिया अवघड जरी असली तरी अशक्य मात्र नाही . एवढे मात्र म्हणता येईल की ज्या भाषांतर कारापाशी नवसर्जनाची क्षमता आहे त्याचे भाषांतर अधिक सरस होईल.

युरोप खंडामध्ये जेव्हा औद्योगिक क्रांती घडून आली तेव्हापासून विज्ञान आणि तंत्रज्ञान या दोन्ही विषयांची झपाटणे प्रगती झालेली आहे . या सर्व बदलांमुळे निराळे लोक व त्यांची संस्कृती आणि देश खूपच जवळ आली . त्यामुळे देशा मधील व्यापार संबंध वाढल्याने आणि त्यातूनच ज्ञान-विज्ञान , तंत्रज्ञानाची देवाणघेवाण वाढली अशा अनेक कारणांमुळे भाषांतर करण्याची गरज आजच्या काळात खूपच जाणवू लागली आहे.

आज जागतिक स्तरावर विभिन्न प्रदेशातील विभिन्न भाषा बोलणाऱ्या भिन्न वंशाच्या भिन्न संस्कृतीच्या भिन्न आर्थिक स्तरावरच्या समाजाशी आपला संपर्क येणे आता अपरिहार्य झाले आहे त्यासाठी भाषांतराची आपल्याला फारच मदत होणार आहे . आज तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रामध्ये प्रचंड क्रांती झाल्यामुळे अनेक राष्ट्र परस्परांच्या जवळ आले आहे आणि त्यातूनच भाषांतर विषयक विचाराला चालना मिळत आहे . भारतीय समाज जीवनामध्ये अव्वल इंग्रजी राजवटीमध्ये भाषांतर विद्येला महत्त्व प्राप्त झाले आहे . मराठी भाषांतर विषयाला स्वतःची अशी पूर्व पिढिका दिसत नाही. महाराष्ट्रामध्ये ब्रिटिशांचे राज्य सुरू झाल्यानंतर मराठीतील भाषांतराचा विचार सुरू झाला. भाषांतरासोबतच जेव्हा आपण अनुवाद संकल्पनेचा विचार करतो तेव्हा आपल्या असे लक्षात येते की भाषांतर आणि अनुवाद हे दोन्ही शब्द समानार्थी नाहीत . एका अर्थाने भाषांतराचा जन्मच भाषेच्या जन्मापासून झाला आहे. असे म्हटल्यास अतिशय होणार नाही , परंतु अनुवाद करणे हा व्यवसाय बनवण्यासाठी अनेक शतके लागली हे सुद्धा तेवढेच खरे आहे.

सुरुवातीच्या काळामध्ये दैनंदिन जीवनातील व्यवहार समजून घेण्यापूर्वी भाषांतर करणे सीमित राहिले असले तरी मानवी समाजाच्या उन्नती बरोबरच भाषावृद्धी होत गेली. निरनिराळे धर्म व धर्मग्रंथ , तत्वज्ञान तसेच निरनिराळे साहित्य इत्यादी विषयांमध्ये प्रगती झाली आणि मानवी मनामध्ये ज्ञानाची लालसा निर्माण झाली आणि त्यातूनच अनुवाद करणे आवश्यक झाले , पुढे मानवी जीवनातील आचार विचार साहित्यातील सौंदर्य यासारख्या गोष्टी जाणून घेण्याची उत्सुकता वाढली आणि त्यातूनच भाषांतर करण्याची गरज वाढली. आज भाषांतर करण्याला सुद्धा व्यावसायिक स्वरूप येऊ लागले . व्यावसायिक अनुवादाच्या शाखांमध्ये बरीच भर पडली आणि दररोज सातत्याने ती पडत आहे.

अनुवाद क्षेत्रातील रोजगारांच्या संधी :

आंतरराष्ट्रीय स्तरापासून अगदी ग्रामीण भागापर्यंत साहित्य शिक्षण राजकारण प्रशासन न्यायालय पर्यटन संगणक उद्योग व्यापार विद्यापीठ स्तर असे विविध क्षेत्र अनुवाद प्रक्रियेमुळे आज आपल्याला विस्तार त्यांना दिसतात त्यामुळे अनुवाद प्रक्रियेला विशेष महत्त्व प्राप्त होत आहे . अनुवाद संदर्भात केवळ हिंदी आणि इंग्रजीचा विचार अधिक केला जातो परंतु हे क्षेत्र या दोन भाषेपुरतेच मर्यादित नसून इतर भाषेच्या बाबतीतही अधिक विस्तारित होत आहे. केवळ भारताच्या बाबतीत जरी विचार केला तरी मराठी कन्नड गुजराती तामिळ यासारख्या अनेक भाषा आहेत . ज्यामध्ये अनुवादकाची गरज मोठ्या प्रमाणात दिवसेंदिवस भासत आहे . त्यामुळे या क्षेत्रामध्ये रोजगारांच्या संधीही मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध होत आहे . या क्षेत्रामध्ये पूर्णवेळ किंवा अर्धवेळ सुद्धा

काम करून रोजगार उपलब्ध करून घेण्याची संधी आहे . घरी बसून काम करण्याची त्यांची इच्छा आहे, ते देखील अनुवादक म्हणून काम करू शकतात.

साहित्य क्षेत्र :

भारतीय संविधानाने 22 भाषेला राष्ट्रीय भाषा म्हणून मान्यता दिली आहे. या व्यतिरिक्त अनेक बोलीभाषा आणि प्रादेशिक भाषा तसेच जागतिक भाषा आहेत . या भिन्न भिन्न भाषांमध्ये निर्माण होणारे ललित साहित्य उच्च दर्जाचे आहे . त्याच्या साहित्य क्षेत्रातील ज्ञान अनुवादक सर्वांना उपलब्ध करून देऊ शकतो . राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय तसेच स्थानिक प्रकाशकांकडून त्या अनुवादकाला त्याचा योग्य तो मोबदला मिळू शकतो आणि सन्मान देखील प्राप्त होतो . तसेच अनुवादकाला विविध भाषांचे कोश तयार करता येऊ शकतात.

शिक्षण क्षेत्र :

शिक्षण क्षेत्राला अनुवाद काशिवाय पूर्णत्व येऊ शकत नाही. राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय शिक्षण क्षेत्राशी जोडून राहण्यासाठी अनुवाद हे एक प्रभावी माध्यम आहे. इतर भाषेतील ग्रंथ संदर्भ ग्रंथ मातृभाषेतून उपलब्ध होत असल्यामुळे शिक्षण क्षेत्राचा विस्तार अधिक होतो आहे. शिक्षण क्षेत्रामध्ये आज दिवसेंदिवस डिजिटल क्लासरूम यासारख्या संकल्पना रुढ होत आहे. विज्ञान तंत्रज्ञानाच्या युगात शिक्षण क्षेत्रात जे काही नवीन नवीन बदल घडून येत आहेत त्या सर्वांमध्ये अनुवादकाची भूमिका अतिशय महत्त्वाची राहिलेली आहे.

सांस्कृतिक क्षेत्र:

अनुवादामुळे राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील सांस्कृतिक किंवा कलात्मक संबंध उलगडणे तथा जाणून घेणे सुलभ झाले आहे . विविध प्रांताची भाषा संस्कृती परंपरा सण उत्सव गीत-संगीत , वेशभूषा, चित्रकला, नृत्यकला, वास्तुकला यामधील विविधता अनुवादामुळे जाणून घेणे सहज सुलभ होत आहे.

धार्मिक क्षेत्र:

आज जागतिक स्तरावर अनेक धर्म असल्यामुळे त्या त्या धर्माची भिन्न भिन्न भाषा आणि परंपरा प्रत्येक धर्माचे तत्वज्ञान भिन्न आहे . एका धर्माचे तत्वज्ञान इतर धर्मियांना समजून घेण्यासाठी अनुवादकाशिवाय दुसरा पर्याय राहत नाही.

राजकीय क्षेत्र:

राजकीय क्षेत्रामध्ये विविध प्रांतातील निरनिराळे लोकप्रतिनिधी असतात. त्यांची भाषा प्रांतानुसार विभिन्न असते बऱ्याच लोकप्रतिनिधींना इंग्रजी हिंदी बोलता वाचता किंवा लिहित देखील येत नाही. त्यासाठी त्यांना अनुवादकांची गरज भासत असते . तसेच बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचे जे निरनिराळे प्रतिनिधी किंवा देश विदेशांचे नागरिक असतात . त्यांच्याशी देखील संबंध साधण्यासाठी लोकप्रतिनिधींना अनुवादकांची फारच गरज भासत असते .

कृषी क्षेत्र :

भारत हा कृषिप्रधान देश असून भारतातील शेतकरी आजही मोठ्या प्रमाणात अशिक्षित आहेत . त्यांना राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील कृषी विषयक माहिती जाणून घेण्यासाठी इंग्रजी भाषेतील सरकारी योजनांची माहिती जाणून घेण्यासाठी अनुवादकाची सातत्याने गरज भासत असते.

प्रशासकीय क्षेत्र:

प्रशासनामध्ये अनेक विभाग असतात . ज्यामध्ये इतर भाषांमध्ये काम करावे लागते. अनेक महत्वाची कागदपत्रे परिपत्रके नियमावली मसुदा माहिती यांची भाषांतर करावी लागते. राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील प्रशासकीय कार्यालयांना परस्परांशी सातत्याने संपर्क ठेवावा लागतो. बऱ्याच राज्यांचा प्रशासकीय कारभार मातृभाषेतून चालत असतो. इतर राज्यांशी कारभार करताना त्यांना भाषेच्या अडचणी उद्भवतात त्यासाठी प्रशासकीय क्षेत्रात स्वतंत्र अनुवादकाची पदे निर्माण केली जातात . मोडी लिपी अवगत असणाऱ्यांची प्रशासकीय कानाकोपऱ्यात फारच गरज भासत असते.

न्यायालयीन क्षेत्र :

भारतातील न्यायालयीन कामकाजाची भाषा ही सातत्याने राजकीय परिस्थितीनुसार बदलत असते . प्रारंभीच्या काळात जेव्हा भारतामध्ये मुस्लिम सत्ता अस्तित्वात होती तेव्हा न्यायालयीन कामकाज उर्दू भाषेमध्ये चालायचे. त्यानंतर इंग्रजी कालखंडात इंग्रजी भाषेत आणि स्वातंत्र्यानंतर प्रादेशिक भाषेमध्ये न्यायालयाचे कामकाज चाललेले आहे . त्यामुळे न्यायालयीन कागदपत्रे विविध भाषेमध्ये आपल्याला पाहाव्यास मिळतात. जेव्हा या कागदपत्राचे भाषांतर केले जाते , तेव्हा

अनुवादकांची गरज निर्माण होते . न्यायालयीन कामकाजात अनुवादकांची गरज मोठ्या प्रमाणात भासत असते.

वैद्यकीय क्षेत्र :

आजच्या ज्ञान-विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाचे युगात वैद्यकीय क्षेत्राला विशेष महत्त्व आलेले आहे. वैद्यकीय क्षेत्रामध्ये जे संशोधन केले जाते त्या संशोधनातील निरनिराळी पुस्तके अनुवादित करून देश विदेशातील वैद्यकीय संशोधनाची देवाणघेवाण सातत्याने केली जाते. तसेच मोठ्या दवाखान्यामध्ये समुदेशक , कौन्सिलर, जनसंपर्क अधिकारी अशी पदे भरली जातात. जी अनुवादकाची जबाबदारी सातत्याने सांभाळीत असतात.

पर्यटन क्षेत्र भारतामध्ये दिवसेंदिवस पर्यटन सेवा सुविधा मोठ्या प्रमाणात वाढीस लागलेली आहे . पर्यटकांसाठी प्रवास, स्वागत , निवास , भोजन, मनोरंजन, प्रबोधन यासाठी अनुवादकाची आवश्यकता भासत असते तसेच पर्यटकांना त्या ठिकाणची सांस्कृतिक , सामाजिक, भौगोलिक, ऐतिहासिक माहिती देण्यासाठी मार्गदर्शक म्हणून अनुवादक महत्त्वाची भूमिका पार पाडत असतो.

क्रीडाक्षेत्र :

राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय स्तरावर दरवर्षी निरनिराळे खेळांची आयोजन केले जाते . त्यासाठी देश - विदेशातून खेळाडू एकत्र घेत असतात. दोन देशातील खेळाडूंमध्ये संवाद प्रस्थापित करण्यासाठी , खेळाविषयीची माहिती जाणून घेण्यासाठी, खेळाची माहिती ग्रंथरूपाने उपलब्ध करून देण्यासाठी , खेळाचे समालोचन करण्यासाठी अनुवादकाची आवश्यकता मोठ्या प्रमाणात भासत असते.

चित्रपट सृष्टी :

चित्रपटसृष्टीमध्ये प्रादेशिक भाषेतील चित्रपट मालिका राष्ट्रभाषामध्ये आणण्यासाठी चित्रपट कलावंतांना इतर भाषेतील संवाद समजून सांगण्यासाठी निर्माता व कलावंत यांच्यामध्ये संवाद घडवून आणण्यासाठी अनुवादकांची गरज भासत असते. व्यंगचित्र तयार करण्यासाठी देखील अनुवादकाची मदत घ्यावी लागते.

प्रसार माध्यमे :

वर्तमान काळामध्ये प्रसार माध्यमांना विशेष महत्त्व प्राप्त झालेले आहे . वर्तमानपत्रे आकाशवाणी, दूरचित्रवाणी, नियतकालिक, साप्ताहिक, मासिके या प्रसार माध्यमांमध्ये देश - विदेशातील बातम्या , विचारधारा, भाषांतरित करूनच प्रादेशिक भाषेमध्ये सादर केल्या जातात. ही जबाबदारी अनुवादक उत्तम प्रकारे पार पाडत असतो.

जाहिरात क्षेत्र :

वर्तमान परिस्थितीमध्ये निरनिराळ्या कंपन्या किंवा संस्था आपले नवीन उत्पादन जाहिरातीद्वारे लोकांपर्यंत पोहोचवीत असते . प्रादेशिक भाषांमध्ये या उत्पादनाची जाहिरात करीत असताना उत्तम अनुवादकांची गरज त्या कंपनीला अथवा संस्थेला भासत असते . जाहिरातीतील फॅन्सी वाटणाऱ्या परिभाषेचा वापर केवळ उत्तम अनुवादकच करू शकतो.

बँकिंग क्षेत्र :

वर्तमान परिस्थितीमध्ये जागतिकीकरणाने बँकिंग क्षेत्रामध्ये आंतरराष्ट्रीय स्तरापासून ग्रामीण भागापर्यंत आपला विस्तार सातत्याने वाढविला आहे. बँकिंग क्षेत्राने अलीकडच्या काळात एटीएम , नेट बँकिंग, मोबाईल बँकिंग सुरू केलेली आहे . या क्षेत्रामध्ये इंग्रजी भाषेसोबतच प्रादेशिक भाषांचा देखील वापर केला जातो. ग्राहकांशी उत्तम संवाद साधने, कामकाजाचा अहवाल तयार करणे, यासाठी बँकांमध्ये अनुवादक नेमले जातात. अनुवादकांना तिथे रोजगाराची उत्तम संधी उपलब्ध होत असते.

उद्योग - व्यापार क्षेत्र .:

सध्याच्या काळामध्ये उद्योग व्यापार जगाच्या निरनिराळ्या कानाकोपऱ्यापर्यंत जाऊन पोहोचला असून जागतिक स्तरावरील व्यापाराचे निरीक्षण करणे, आयात निर्यात करून उत्पादित वस्तूंचे बाजारभाव यांची माहिती घेणे, उत्पादित मालाच्या आकर्षक जाहिराती तयार करणे, यासाठी देखील या क्षेत्रामध्ये अनुवादकांची सातत्याने मदत घेतली जाते.

आंतरराष्ट्रीय क्षेत्र

जागतिक स्तरावर एखादा निर्णय घेतला जातो. विचार प्रक्रियेची देवाण-घेवाण केली जाते . अशावेळी अनुवादकाचा वापर केला जातो. विविध देशांमध्ये जी दुतावास कार्यालय असतात, त्या ठिकाणी सुद्धा स्वतंत्र अनुवादक नेमले जातात. जे आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रामध्ये मोलाचे मार्गदर्शन त्यांच्या मार्फत अनेक राष्ट्रांना मिळत असते.

संगणक क्षेत्र :

संगणकाची मूळ भाषा इंग्रजी असली तरी काही वेबसाईटच्या द्वारे प्रादेशिक भाषेतही त्या त्या वेबसाईट आज आपल्याला पहावयास मिळतात . या वेबसाईटवर जागतिक भाषेतील माहिती प्रादेशिक भाषेत उपलब्ध करून देण्याचे काम अनुवादक उत्तम प्रकारे करू शकतात.

विद्यापीठ स्तर :

भारतामधीलच नव्हे तर जागतिक स्तरावरील विद्यापीठांमध्ये प्रादेशिक भारतीय आणि विदेशी भाषा शिकविल्या जातात. अनेक ग्रंथांचे संदर्भवंतांचे अनुवाद केले जातात. अनेक विद्यापीठांमध्ये अनुवादकांचे अभ्यासक्रम शिकविले जातात त्यामुळे अनुवादकांना रोजगारांची संधी प्राप्त होऊ शकतात.

उपसंहार :

केवळ भारतामध्येच नव्हे तर जागतिक स्तरावरचा देखील विचार केला असता अनुवादकाची गरज ही आजची गरज नसून पूर्वीपासूनच ती कमी प्रमाणात असली तरी वर्तमान काळामध्ये तिचे महत्त्व आपल्याला वाढीस लागलेले दिसते आणि आजच्या काळामध्ये अनुवादकाला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे .माहिती आणि तंत्रज्ञानाच्या युगात शैक्षणिक , सामाजिक आणि सांस्कृतिक क्षेत्राच्या कक्षा दिवसेंदिवस रुंदावत आहेत. वैश्विक एकता राष्ट्रीय एकात्मता टिकविण्यासाठी अनुवादकांची गरज मोठ्या प्रमाणात भासत आहे. त्यामुळे सर्वच क्षेत्रांमध्ये अनुवादकाला रोजगाराची संधी मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध होत आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

डॉ. कल्याण काळे ,अंजली सोमन “भाषांतर मिमांसा “ प्रतिमा प्रकाशन - पुणे
त्र्यं. वि . सरदेशमुख “ धुके आणि शिल्प “ मुलाखत सन पब्लिकेशन, पुणे
भालचंद्र नेमाडे , भाषांतर मीमांसेचे स्वरूप - नवभारत ऑगस्ट , 1983
अशोक केळकर , भाषांतर / मराठी विश्वकोश.